

Výzkumné studie

PREVALENCE ANTISOCIÁLNÍHO CHOVÁNÍ ČESKÝCH ADOLESCENTŮ Z MĚSTSKÝCH OBLASTÍ

MAREK BLATNÝ¹, MICHAL HRDLIČKA², VERONIKA SOBOTKOVÁ¹,
MARTIN JELÍNEK¹, PETR KVĚTON¹, DALIBOR VOBOŘIL¹

¹Psychologický ústav Akademie věd ČR

²Dětská psychiatrická klinika UK, 2. lékařská fakulta, Fakultní nemocnice Motol, Praha

ABSTRACT

Prevalence of antisocial behaviors in Czech urban youth

*M. Blatný, M. Hrdlička, V. Sobotková,
M. Jelínek, P. Květon, D. Vobořil*

Aim of the study was to evaluate the prevalence of antisocial behaviors in a representative randomized national sample of urban youth in the Czech Republic. The Social and Health Assessment (SAHA), a school survey, was administered to a nationwide sample of 4,980 adolescents in three age cohorts (12, 14, and 16 years) in Prague and 12 regional capitals of the Czech Republic. As the most frequent antisocial behaviors were identified typical (normative) behaviors of this developmental stage – all types of conduct problems, physical fighting, damage of public or private property, and shoplifting. However, some findings are alarming. In particular, high prevalence of aggressive behavior and pro-

blem behavior related to substance use, including selling drugs for money, were found. The findings support the idea that comprehensive, tailored, and gender-specific programmes should be implemented to meet particular needs and that the critical period for implementation of the preventive programmes is early adolescence.

key words:

antisocial behavior,
adolescence,
theory,
epidemiology,
prevention

klíčová slova:

antisociální chování,
adolescence,
teorie,
epidemiologie,
prevence

Antisociální chování patří spolu s užíváním návykových látek, ranou sexuální aktivitou a nezdravými stravovacími návyky k základním zdrojům rizik vývoje v adolescenci (DiClemente, Hansen, Ponton, 1996; Macek, 2003; Bonino, Cattelino, Ciairano, 2005). V současné vývojové psychologii se stále více prosazuje názor, že rizikové chování v uvedených oblastech je normativní součástí vývoje v adolescenci (Jessor, Jessor, 1977; Silbereisen, Eyferth, Rudinger, 1986; Jessor a kol. 1995; Moffitt, Caspi, 2001; Bonino, Cattelino, Ciairano, 2005). Tento názor se opírá o skutečnost, že rizikové chování v adolescenci je velmi rozšířené – až 50 % adolescentů se během

Došlo: 9. 1. 2006; M. B., V. S., M. J., P. K., D. V., Psychologický ústav AV ČR, Veveří 97, 602 00 Brno; e-mail: blatny@psu.cas.cz; M. H., Dětská psychiatrická klinika UK, 2. lékařská fakulta, Fakultní nemocnice Motol, V Úvalu 84, 150 06 Praha 5

Studie je součástí výzkumného záměru PsÚ AV ČR (reg. č. AV 0Z 7025918) a byla vypracována s podporou grantu v rámci Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje AV ČR (reg. č. S7025354).

dospívání zapojí alespoň do jedné z forem rizikového chování (Dryfoos, 1990; Smart a kol., 2004), má určité typické projevy – kouření marihuany, vandalismus (Silbereisen, Noack, 1988; Bonino, Cattelino, Ciairano, 2005) a po dosažení dospělosti v převážné většině samo odezní (Moffitt, 1993; Moffitt a kol., 2001; Morizot, LeBlanc, 2005).

Více než samotná incidence je pro pojetí rizikového chování jako součásti normálního vývoje adolescentů významnější funkční výklad takového chování, který je spojen s koncepcí vývojových úkolů R. Havighursta (1952, 1953). Obecným vývojovým úkolem v adolescenci je vytvoření vlastní identity, získání autonomie a přijetí zodpovědnosti dospělého (Havighurst, 1953; Macek 2003). Tyto vývojové úkoly mohou být podle některých autorů splněny jak prostřednictvím zdravého, sociálně přizpůsobeného chování, tak pomocí chování rizikového (Silbereisen, Noack, 1988; Jessor, 1998). Podle Bonino, Cattelino a Ciairano (2005) plní např. porušování norem (riziková forma chování) stejnou funkci jako excentrické oblékání („bezpečné“ chování) v procesech sebepotvrzení, diferenciaci a dosahování autonomie: v obou případech jde o vyjádření nezávislosti a kontroly nad svým jednáním, projev opozice vůči dospělým a testování jejich reakcí.

Změna nazírání na rizikové chování adolescentů je do značné míry založena na výzkumech antisociálního chování. Moffitt (1993) zjistil, že na juvenilní delikvenci se podílejí dvě rozdílné skupiny adolescentů s antisociálním chováním: u první skupiny antisociální chování přetrvává celoživotně (life-course-persistent antisocial behavior), u druhé je limitované obdobím adolescence (adolescence-limited antisocial behavior). Pro první, méně početnou skupinu je typické, že je tvořena převážně chlapci, u nichž se antisociální chování objevuje již v předškolním věku¹, mají neuropsychologické a temperamentové obtíže (hyperaktivita, poruchy pozornosti, poruchy chování) a nepříznivou rodinnou anamnézu (narušená struktura rodiny, nezletilí rodiče) (Patterson a kol., 1992; Moffitt a kol. 2001; Loeber, Farrington, 2000; Ruchkin a kol., 2003). Druhou skupinu pak představují dospívající, u nichž se předpokládá, že jejich antisociální chování je především odpovědí na vývojové úkoly adolescence (Bonino, Cattelino, Ciairano, 2005).

Uvedená zjištění přispěla k pojetí antisociálního chování v adolescenci jako samostatné psychologické kategorie. Antisociálním chováním je v současné psychologii označováno chování, které porušuje normy přijaté či uznávané konkrétní společností. Např. Bonino, Cattelino a Ciairano (2005) definují antisociální chování jako chování namířené proti normám, hodnotám a zásadám společenství, jehož je jedinec, který dané standardy narušuje, příslušníkem. Z psychologického hlediska jsou všechny formy antisociálního chování pro svou transgresivní povahu stejně závažné, z hlediska společenských dopadů můžeme rozlišit dvě oblasti podle stupně závažnosti antisociálního chování – kritériem je společenská závažnost (nebezpečnost) chování vyjádřená jeho potenciálními právními důsledky. Pouze částečně se tedy antisociální chování překrývá s delikventním jednáním, které je definováno primárně svou nezákonností.

Podstatu méně závažného antisociálního chování bychom mohli v češtině snad nejlépe vyjádřit slovem „prohřešky“. V odborné literatuře je tato forma antisociálního chování označována např. jako porušování pravidel (rule-breaking, McFarlane a kol., 2003), neposlušnost (disobedience, Bonino, Cattelino, Ciairano, 2005) či problémy s chováním (conduct problems, Weissberg a kol., 1991). Je reprezentována zejména nedodržováním dohod, porušováním pravidel (např. pravidel slušného chování) či přestupky proti různým organizačním řádům (zejména školnímu řádu) – typické jsou pozdní příchody domů nebo chození za školu. Do této kategorie bývá řazeno i lhaní, a to především rodičům a učitelům, tedy autoritám, s nimiž se dospívající setkává nejčastěji.

Společensky závažnější forma antisociálního chování zahrnuje činy, které již mohou naplnit právní podstatu přestupku nebo trestného činu. Po stránce obsahové se dělí na majetkové delikty (poškození majetku – vandalismus, krádeže) a na násilné chování (fyzické souboje, nošení zbraně).

Vzhledem k tomu, že většina antisociálních činů není vůbec odhalena, případně výše škody nenaplnuje znaky trestného činu a jako přestupek se nepostihuje, v oblasti metodologie výzkumu došlo k posunu od využívání oficiálních údajů o zjištěných trestných činech (policejní statistiky) k použití metod založených na výpovědi dotazovaných (Bonino, Cattelino, Ciairano, 2005).

¹ Někdy je proto místo termínu „celoživotně přetrvávající (life-course-persistent) antisociální chování“ používán termín „antisociální chování s časným počátkem (early on-set antisocial behavior)“.

Antisociální chování bylo dosud v českém a slovenském výzkumu studováno v rámci dvou oblastí: delikvence mládeže a poruch chování. Tématu kriminality mládeže je věnována náležitá pozornost, byla provedena řada původních výzkumů, často s reprezentativními soubory osob (Gjuričová, Žárský, 1999; Sejčová, 2002a, b) a téma bylo zpracováno i monograficky (Kroftová, Matoušek, 2003; Koudelková, 1995). Uvedené studie se však buď opírají o oficiální kriminalistické statistiky, nebo byly provedeny se soubory delikventní mládeže (děti z diagnostických ústavů a dospívající z reedukačních zařízení). Poruchám chování jsou věnovány zejména psychiatrické studie (Paclt, Zvolský, Florián, 1999; Štěchová, Večerka, Holas, 2000; Krch, Csémy, Drábková, 2004; Čermák, Klimusová, Vízdalová, 2005). Antisociální chování je zde předmětem zájmu především z hlediska komorbidity s dalšími poruchami osobnosti a rizikovým chováním.

Antisociálním chováním jako primárně psychologickým problémem se výzkumně zabývaly Ruiselová a Prokopčáková (2000), které v reprezentativní studii s 1851 středoškolačkami identifikovaly antisociální chování (záškoláctví, krádeže, vandalismus) jako významnou dimenzi maladjustace dospívajících, a Šafářová (2002), která studovala psychosociální souvislosti rizikového chování v pozdní adolescenci. Rizikovému vývoji v oblasti sociálního chování se z pohledu pomáhajících profesí věnoval Labáth a spolupracovníci (2001).

V současné době chybějí především validní údaje o obecném rozšíření antisociálního chování dospívajících. Podle Marešové (2000) lze skutečný rozsah a povahu antisociálního chování jen odhadovat z nepřímých indicií (např. z počtu rozhodnutí soudů o řízení o nezletilých dětech v případech, kdy soud nařídí ústavní výchovu pro závadové chování dítěte nebo ochrannou výchovu). Cílem předkládané studie je proto poskytnout základní údaje o prevalenci antisociálního chování v obecné populaci dospívajících v České republice. Vzhledem k tomu, že jako období kritické pro rozvoj rizikového chování se ukazuje raná adolescence, kdy dochází ke strmému nárůstu všech forem rizikového chování (Craig, Harel, 2004; Gabhainn, 2004; Blatný a kol., 2006), zaměřili jsme se ve výzkumu na nižší věkové kategorie (kohorty 12, 14 a 16 let). Z hlediska náplně antisociálního chování jsme se soustředili na ty jeho projevy, které byly empiricky ověřené jako typické pro období adolescence (Silbereisen, Noack, 1988; Bonino, Cattellino, Ciairano, 2005).

METODA

Soubor

Výzkumu se zúčastnili dospívající zapojení do probíhající mezinárodní studie zaměřené na rizikové a protektivní faktory psychosociálního vývoje dětí a adolescentů. Vzorek adolescentní populace byl sestaven na základě stratifikovaného pravděpodobnostního výběru škol podle místa a typu školy tak, aby reprezentoval národní soubor dospívajících z městských oblastí² v České republice. Výzkum byl proveden pouze ve městech s větším počtem obyvatel, kritériem bylo, zda jde o krajské město. Do výzkumu byly zahrnuty pouze běžné školy s curriculum základní škola a střední školy na ně navazující. Sběr dat proběhl v období od října 2003 do února 2004.

Soubor byl sestaven ze tří věkových kohort – 12letých (7. třída ZŠ a odpovídající stupně víceletých gymnázií), 14letých (9. třída ZŠ a odpovídající stupně víceletých

² Mezinárodní projekt SAHA (Social And Health Assessment) je mandatorně zaměřen na adolescenty z městských oblastí (podrobněji viz Blatný a kol., 2004).

gymnází) a 16letých (2. ročník středních škol a jeho ekvivalenty). Střední školy byly proporcionálně vybrány tak, aby reprezentovaly různé typy vzdělávání v České republice: do výzkumu byla zařazena gymnázia, střední odborné školy, střední odborná učiliště a střední umělecké školy.

Výzkumu se zúčastnilo celkem 4.980 žáků a studentů ze 150 škol – 1.471 žák v kohortě 12letých, 1.552 žáci v kohortě 14letých a 1.957 studentů v kohortě 16letých. Efektivní velikost souboru po vyloučení nekompletních a nekonzistentně vyplněných dotazníků byla 4.876 osob (1.447 v kohortě 12letých, 1.526 v kohortě 14letých a 1.903 v kohortě 16letých). Celkem byly vyloučeny 133 osoby: 104 (2,1 %) pro vysoce inkonzistentní odpovědi a 29 (0,6 %) proto, že neudalo pohlaví. Dívky mírně převažovaly ve všech kohortách, přičemž celkový poměr chlapců a dívek v souboru byl 44 ku 56 procentům. Rasová a etnická příslušnost nebyla zjišťována, neboť tato informace není vyžadována ani v rámci národního censu. Další socio-demografické údaje jsou uvedeny v tab. 1. Více než 95 % adolescentů uvedlo, že alespoň jeden z jejich rodičů má střední a vyšší vzdělání, a 86 % adolescentů uvedlo, že oba jejich rodiče jsou zaměstnaní. Téměř 24 % dotazovaných uvedlo, že pochází z rodiny s jedním rodičem. Podle velikosti sídla byly vytvořeny dvě kategorie měst: velká města (Praha, Brno, Ostrava, Plzeň) a malá města (zbývající krajská města).

Tab. 1 Demografické charakteristiky souboru^a

	Celý soubor (N = 4,876)	Chlapci (56.0)	Dívky (44.0)	Statistika
Věk (Průměr (SD))	14.7 (1.73)	14.7 (1.73)	14.7 (1.72)	$t = .330; p = .741$
Rodiny s jedním rodičem	23.9	23.9	23.8	$\chi^2 = .019; p = .891$
Vzdělání matky (střední a vyšší)	95.5	95.9	95.1	$\chi^2 = 1.901; p = .168$
Vzdělání otce (střední a vyšší)	94.9	94.8	94.9	$\chi^2 = .030; p = .862$
Zaměstnanost rodičů				
Oba rodiče zaměstnaní	85.9	86.2	85.6	
Jeden rodič nezaměstnan	12.8	12.4	13.3	
Oba rodiče nezaměstnaní	1.3	1.4	1.2	$\chi^2 = 1.473; p = .479$
Města zahrnutá do studie				
Brno	12.4	10.3	13.9	
České Budějovice	3.7	3.2	4.1	
Hradec Králové	3.3	2.1	4.2	
Jihlava	3.1	2.6	3.5	
Karlovy Vary	1.5	1.2	1.8	
Liberec	4.1	3.8	4.4	
Olomouc	3.5	4.1	3.1	
Ostrava	10.1	11.9	8.8	
Pardubice	2.3	2.0	2.6	
Plzeň	6.9	6.0	7.5	
Praha	42.5	46.4	39.5	
Ústí nad Labem	2.4	2.9	2.0	
Zlín	4.2	3.6	4.7	
Velikost města				
Velká města	71.9	74.5	69.7	
Malá města	28.1	25.5	30.3	

^a Vyjádřeno v procentech, pokud není uvedeno jinak

Instrument

V předkládané studii jsme použili Škálu antisociálního chování z dotazníku The Social and Health Assessment (SAHA) vyvinutého Weissbergem a kol. (1991) a adaptovaného Schwab-Stonem a kol. (1995, 1999). Škála antisociálního chování zjišťuje problémy s chováním různého stupně závažnosti (Schwab-Stone a kol., 1999). Po stránce obsahové zjišťuje hlavní oblasti antisociálního chování dospívajících – problémové chování (porušování norem), majetkové delikty a násilné chování – a zahrnuje i položky zjišťující kázeňské a právní důsledky antisociálního chování (důtky ve škole, zatčení). Respondenti odpovídají na pětibodových škálách kolikrát se v posledním roce zapojili do některého z typů antisociálního chování (0 = ani jednou, 1 = jedenkrát, 2 = dvakrát, 3 = třikrát až čtyřikrát, 4 = pětkrát a vícekrát).

Statistická analýza

Procento respondentů, kteří uvedli, že se zapojili do některého typu antisociálních chování, bylo vypočteno pro celý soubor, zvlášť pro jednotlivé věkové kohorty (12, 14 a 16letých), pro velká (Praha, Brno, Ostrava, Plzeň) a malá města (zbývající krajská města). Všechny výpočty byly provedeny samostatně pro chlapce a dívky. Pro potřeby zjištění prevalence rizikového chování byly odpovědi dichotomizovány na základě toho, zda se respondenti dopustili antisociálního chování alespoň jednou (1/0). Abychom zjistili, kolik osob se antisociálního chování dopouští opakovaně, dichotomizovali jsme dále odpovědi na základě toho, zda respondenti vypověděli, že se antisociálního chování dopustili nejméně dvakrát a nejméně třikrát za uplynulý rok.

VÝSLEDKY

V tab. 2 je uvedena prevalence jednotlivých typů antisociálního chování, jichž se respondenti podle své výpovědi dopustili alespoň jednou za poslední rok. Antisociálního chování se ve všech oblastech (problémové chování, násilné činy, majetkové delikty, kázeňské důsledky) dopouštějí častěji chlapci než dívky, s jedinou výjimkou: dívky častěji chodí za školu. Zvláště násilné chování má u chlapců výrazně vyšší prevalenci než u dívek: chlapci se dvojnásobně často pouštějí do fyzických soubojů a více než sedminásobně častěji někoho ve rvačce zraní.

Antisociální chování je dále rozšířenější mezi adolescenty z velkých měst než mezi adolescenty z malých měst – výjimku tvoří jen zatčení policií, které poněkud častěji uvádějí chlapci z malých měst (4,8 % oproti 4,1 % chlapců z velkých měst). V kombinaci s pohlavím jsou některé rozdíly zvlášť výrazné. Chlapci z velkých měst mnohem více chodí za školu, případně chodí častěji do školy po požití alkoholu nebo marihuany než chlapci z malých měst; chlapci z velkých měst u sebe také častěji mívají střelnou zbraň. Dívky z velkých měst se oproti dívkám z malých měst mnohem častěji pouštějí do fyzických soubojů a poškozují cizí majetek.

Pokud jde o výskyt antisociálního chování v jednotlivých věkových kohortách, četnost některých typů antisociálního chování s věkem stoupá, četnost některých typů antisociálního chování naopak klesá, a výskyt určitých antisociálních projevů zůstává s věkem stabilní. S věkem narůstají především všechny typy problémového chování (záškoláctví, chození do školy po požití alkoholu atd.) a dále ničení cizího majetku a obchodování s drogami, přičemž u prodeje drog pro peníze je nárůst v kohortě šestnáctiletých výraznější u chlapců; u šestnáctiletých chlapců vzrůstá i počet zatčení policií. S věkem klesají především krádeže, a to jak kapesní, tak krádeže v obchodech.

Tab. 2 Deskriptivní statistiky prevalence (%) antisociálního chování podle pohlaví, věku a velikosti města: zapojení do konkrétního chování alespoň jednou v posledním roce

Za poslední rok:			kohorta			města	
		Celkem	12	14	16	velká	malá
Problémové chování							
zůstal bez dovolení celou noc venku	ch	14,8	6,7	12,8	23,6	15,3	13,2
	d	13,7	4,3	11,6	21,5	14,0	13,0
byl za školou	ch	16,5	6,5	10,0	31,2	18,0	11,9
	d	19,5	4,3	13,6	34,0	19,4	19,7
byl ve škole po požití alkoholu	ch	19,2	7,0	14,5	34,1	20,3	16,0
	d	12,0	6,2	10,3	17,2	12,2	11,6
byl ve škole po požití marihuany	ch	15,4	5,3	11,5	27,6	16,4	12,3
	d	10,5	3,4	10,0	15,8	11,0	9,5
Násilné chování							
začal se rvát nebo postrkovat	ch	70,1	75,7	73,4	62,2	70,6	68,6
	d	34,2	42,0	40,7	24,2	36,0	30,0
někoho zranil při rvačce	ch	9,2	9,1	9,0	9,4	9,6	8,0
	d	1,3	2,0	1,9	0,5	1,7	0,5
zapojil se do rvačky mezi gangy	ch	6,4	7,0	6,2	6,1	6,4	6,5
	d	1,4	1,4	2,1	1,0	1,6	1,1
měl u sebe střelnou zbraň	ch	9,6	10,5	8,5	9,8	10,5	6,9
	d	2,6	2,5	3,7	1,9	2,8	2,1
měl ve škole nůž nebo střelnou zbraň	ch	21,7	19,3	23,2	22,2	22,1	20,3
	d	5,7	4,9	7,2	5,1	6,2	4,5
Majetkové delikty							
ničil nebo poškozoval majetek	ch	28,7	20,9	29,8	34,4	29,1	27,5
	d	18,2	12,7	23,1	18,4	20,1	13,8
kradl v obchodě	ch	13,0	15,7	13,4	10,4	13,4	11,9
	d	9,5	10,4	11,3	7,5	10,0	8,2
dopustil se kapesní krádeže	ch	4,3	6,0	4,2	2,9	4,5	3,7
	d	2,1	1,8	3,5	1,2	2,2	1,7
ukradl motorku nebo auto	ch	2,8	3,6	1,8	3,1	2,9	2,6
	d	0,7	0,8	0,7	0,6	0,8	0,5
prodal drogy, aby získal peníze	ch	7,0	4,0	5,1	11,5	7,8	4,8
	d	2,7	1,1	3,1	3,5	2,9	2,2
Kázeňská opatření							
byl potrestán důtkou nebo jinak	ch	30,9	30,2	34,3	28,3	31,5	29,3
	d	12,9	11,2	13,5	13,7	13,4	11,8
byl zatčen policií	ch	4,3	3,1	3,5	6,0	4,1	4,8
	d	1,1	0,4	2,0	1,0	1,4	0,5

Klesá i množství fyzických soubojů, přičemž tento trend je výraznější u dívek; u chlapců i dívek klesá četnost uváděných rvaček zejména v kohortě šestnáctiletých. Relativně stabilní je prevalence všech druhů násilného chování, s výjimkou již zmiňovaných pěstních soubojů.

Tab. 3 Deskriptivní statistiky prevalence (%) antisociálního chování podle pohlaví, věku a velikosti města: zapojení do konkrétního chování nejméně dvakrát v posledním roce

Za poslední rok:			kohorta			města	
		Celkem	12	14	16	velká	malá
Problémové chování							
zůstal bez dovolení celou noc venku	ch	8,0	3,4	6,2	13,7	8,4	6,9
	d	6,7	2,0	4,6	11,3	7,0	6,0
byl za školou	ch	10,0	2,5	5,2	21,0	10,8	7,6
	d	12,2	1,2	7,5	23,0	12,3	12,1
byl ve škole po požití alkoholu	ch	10,6	3,4	6,1	21,1	11,5	8,2
	d	5,0	2,0	3,9	7,9	5,3	4,4
byl ve škole po požití marihuany	ch	10,6	3,0	6,6	20,8	11,2	8,6
	d	5,9	0,9	5,1	9,8	6,2	5,1
Násilné chování							
začal se rvát nebo postrkovat	ch	47,5	56,7	48,7	38,5	48,0	46,1
	d	17,7	25,0	21,0	10,5	19,4	13,9
někoho zranil při rvačce	ch	3,2	3,7	2,7	3,3	3,6	2,0
	d	0,4	0,5	0,4	0,3	0,5	0,1
zapojil se do rvačky mezi gangy	ch	3,4	4,2	2,8	3,2	3,3	3,5
	d	0,3	0,5	0,2	0,3	0,4	0,2
měl u sebe střelnou zbraň	ch	4,6	6,7	4,2	3,2	5,0	3,3
	d	1,3	1,1	1,9	1,1	1,3	1,2
měl ve škole nůž nebo střelnou zbraň	ch	13,5	10,7	12,8	16,6	14,5	10,6
	d	2,7	1,7	3,0	3,1	2,7	2,7
Majetkové delikty							
ničil nebo poškozoval majetek	ch	13,7	8,8	14,4	17,2	14,2	12,2
	d	8,3	5,7	10,9	8,2	9,3	5,9
kradl v obchodě	ch	5,8	8,5	4,8	4,5	6,1	5,0
	d	3,6	3,3	4,9	2,9	3,8	3,0
dopustil se kapesní krádeže	ch	1,7	2,8	1,4	1,1	1,7	1,9
	d	0,8	0,5	1,2	0,6	0,7	0,9
ukradl motorku nebo auto	ch	1,3	1,7	0,8	1,3	1,2	1,5
	d	0,3	0,4	0,2	0,3	0,3	0,2
prodal drogy, aby získal peníze	ch	4,8	2,9	3,2	8,0	5,4	3,3
	d	1,7	0,3	1,9	2,6	2,1	0,9
Kázeňská opatření							
byl potrestán důtkou nebo jinak	ch	12,7	12,4	14,6	11,2	13,1	11,5
	d	3,3	2,8	4,2	3,0	3,5	2,9
byl zatčen policií	ch	1,5	1,9	0,8	1,7	1,5	1,5
	d	0,3	0,4	0,2	0,2	0,4	0,0

Všechny typy problémového chování jsou poměrně časté, jejich četnost se pohybuje od 10,5 % (návštěva školy po požití marihuany u dívek) do 19,5 % (záškoláctví též u dívek). Nejrozšířenější u chlapců i dívek je chození za školu, u chlapců dále návštěva školy po požití alkoholu. Pokud jde o násilné chování, nejfrekventovanějším ty-

Tab. 4 Deskriptivní statistiky prevalence (%) antisociálního chování podle pohlaví, věku a velikosti města: zapojení do konkrétního chování nejméně třikrát v posledním roce

Za poslední rok:		Celkem	kohorta			města	
			12	14	16	velká	malá
Problémové chování							
zůstal bez dovolení celou noc venku	ch	4,5	2,0	3,2	7,9	4,8	3,7
	d	4,2	1,4	2,6	7,1	4,4	3,7
byl za školou	ch	6,7	1,7	2,5	14,8	7,3	4,9
	d	7,7	0,5	3,7	15,4	7,7	7,8
byl ve škole po požití alkoholu	ch	5,8	2,0	2,4	12,2	6,2	4,5
	d	2,2	0,9	1,2	3,6	2,1	2,2
byl ve škole po požití marihuany	ch	8,2	2,0	4,8	16,8	9,0	6,0
	d	3,6	0,8	3,0	6,0	4,3	2,1
Násilné chování							
začal se rvát nebo postrkovat	ch	30,0	38,9	30,4	22,0	31,1	27,0
	d	10,9	15,0	13,8	6,2	11,9	8,6
někoho zranil při rvačce	ch	1,5	2,0	1,1	1,3	1,5	1,3
	d	0,2	0,1	0,4	0,2	0,3	0,0
zapojil se do rvačky mezi gangy	ch	1,9	2,2	1,4	2,3	1,8	2,2
	d	0,2	0,4	0,0	0,2	0,2	0,1
měl u sebe střelnou zbraň	ch	3,0	4,8	2,7	1,9	3,2	2,4
	d	0,6	0,7	0,9	0,4	0,7	0,5
měl ve škole nůž nebo střelnou zbraň	ch	10,4	7,6	9,3	13,8	11,3	7,6
	d	1,7	1,1	2,1	1,9	1,8	1,6
Majetkové delikty							
ničil nebo poškozoval majetek	ch	7,9	4,3	8,6	10,3	8,7	5,6
	d	4,0	3,5	5,7	3,2	4,5	3,0
kradl v obchodě	ch	3,4	5,4	2,3	2,8	3,7	2,6
	d	1,8	2,1	2,5	1,1	2,1	1,0
dopustil se kapesní krádeže	ch	0,9	1,4	0,6	0,7	0,8	0,9
	d	0,5	0,4	0,6	0,4	0,5	0,4
ukradl motorku nebo auto	ch	1,0	1,6	0,7	0,9	1,1	0,9
	d	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0
prodal drogy, aby získal peníze	ch	3,4	2,0	2,1	5,9	3,7	2,6
	d	1,0	0,1	1,0	1,5	1,2	0,5
Kázeňská opatření							
byl potrestán důtkou nebo jinak	ch	6,1	6,5	7,0	4,9	6,2	5,8
	d	1,0	0,9	1,4	0,7	1,1	0,6
byl zatčen policií	ch	0,9	1,5	0,6	0,5	0,8	0,9
	d	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1	0,0

pem jsou pěstní souboje, a to jak u chlapců, tak u dívek. Více než 70 % chlapců vypovědělo, že se v uplynulém roce alespoň jednou pustilo do fyzického souboje. Chlapci se dále často dostanou do styku se střelnou zbraní a různé zbraně (nože, břitvy, ale i střelné zbraně) nosí často i do školy. V oblasti majetkových deliktů je nejčastější

u chlapců i dívek ničení majetku, následují krádeže v obchodě. Zatímco ničení majetku s věkem narůstá, krádeže s věkem klesají. Pokud jde o kázeňské tresty a právní důsledky, počet zatčených policií je podle očekávání nízký, vysoký je však počet trestů ve škole, které obdrželo téměř 13 % dívek a 31 % chlapců.

V tab. 3 a 4 jsou uvedena procenta osob, které se některého antisociálního chování dopustily dvakrát a vícekrát za uplynulý rok (tab. 3) a třikrát a vícekrát (tab. 4). Problémového chování se opakovaně dopouštějí ve větší míře jenom šestnáctiletí. Výrazné je chození za školu (kolem 15 % dívek i chlapců bylo bez omluvy za školou nejméně třikrát) a návštěva školy po použití psychotropních látek u chlapců: minimálně třikrát bylo 16 % šestnáctiletých chlapců ve škole po použití marihuany a 12 % chlapců po požití alkoholu.

V případě opakovaného násilného chování zůstává vysoká prevalence u pěstních soubojů a nošení zbraní do školy, výrazně se snižuje prevalence zejména závažných forem násilného chování (zranění druhé osoby při rvačce, držení střelné zbraně). Pokud jde o majetkové delikty, adolescenti se opakovaně dopouštějí zejména ničení soukromého a veřejného majetku (až 10 % u šestnáctiletých chlapců) a není zanedbatelné ani procento chlapců, kteří prodali drogu pro peníze: alespoň dvakrát prodalo drogu 8 % šestnáctiletých chlapců a alespoň třikrát téměř 6 % šestnáctiletých chlapců.

DISKUSE

Vzhledem k tomu, že v České republice dosud nebyla prevalence antisociálního chování zkoumána, při hodnocení našich zjištění vycházíme z obecného interpretačního rámce vývojové psychologie (např. Langmeier, Langmeier, Krejčířová, 1998), z výzkumů delikvence mládeže (Marešová, 2000; Gjuríčová, Žárský, 1999), z mezinárodních srovnávacích studií, do nichž je Česká republika zapojena a které se alespoň v určité míře zabývají antisociálním chováním (studie WHO Health Behaviour in School-Aged Children, Currie a kol., 2004), a ze srovnatelných zahraničních studií³ zabývajících se prevalencí antisociálního chování u adolescentů (Smart a kol., 2004).

Pokud jde o méně závažnou formu antisociálního chování, jehož podstatou je porušování pravidel, je zde logický nárůst jednotlivých typů problémového chování s věkem. Všechny typy problémového chování jsou poměrně rozšířené, některých z nich se dopouští až třetina šestnáctiletých (chození za školu – dívky, návštěva školy po požití alkoholu – chlapci). Různé formy porušování pravidel jsou v období adolescence do té míry obvyklé, že jsou považovány za normativní součást vývoje nejen radikálními autory (Jessor a kol., 1995; Moffitt, Caspi, 2001), ale i dalšími vývojovými psychology (Smart a kol., 2004). Vysoký se může zdát počet chlapců, kteří navštívili školu po požití alkoholu či marihuany (chlapců, kteří navštívili školu po požití marihuany, je přitom dokonce více než chlapců, kteří navštívili školu po požití alkoholu), avšak vzhledem k vysoké prevalenci užívání alkoholu i marihuany v ČR (viz studie ESPAD, Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs, 2005) není toto zjištění až tak překvapující.

Z násilných typů antisociálního chování jsou u chlapců i dívek nejvíce rozšířeny rvačky – přibližně 70 % chlapců a 34 % dívek uvádí, že se v uplynulém roce alespoň

³ Mezinárodní projekt SAHA je psychiatricko-psychologická studie, která se zabývá mezikulturními aspekty duševního zdraví a vývojové psychopatologie u dětí a adolescentů, nikoliv studie epidemiologická či monitorovací (podrobnější informace viz Blatný a kol., 2004, 2005). Provést výzkum s národním souborem dospívajících bylo rozhodnutím pouze české pracovní skupiny. V ostatních zemích tvoří soubory adolescenti jen z určitých měst a městských oblastí (Archangelsk, Antverpy).

jednou pustilo do fyzického souboje. Za závažné dále můžeme považovat to, že chlapci při rvačce často někoho vážně zraní (9,2 %), přicházejí do styku se střelnou zbraní (9,6 %) a hlavně že nosí do školy různé zbraně, včetně střelných zbraní (21,7 %)⁴.

Větší rozšíření fyzických pŕetek u mladších věkových kohort (12 a 14 let) odpovídá procesům typickým pro tuto etapu vývoje: období rané adolescence (11 – 15 let) je definováno emocionální instabilitou, impulsivitou a nízkou sebekontrolou (Langmeier, Langmeier, Krejčířová, 1998) s nárůstem různých druhů agresivního chování (jako jsou právě fyzické souboje nebo šikana) kolem třinácti let věku (Craig, Harel, 2004). Skutečnost, že fyzické souboje častěji uvádějí chlapci, nemusí nezbytně znamenat, že chlapci jsou agresivnější než dívky: podle některých výzkumů spočívá příčina tohoto rozdílu v tom, že chlapci se dopouštějí otevřené agrese, zatímco dívky se spíše dopouštějí méně otevřených, nepřímých forem agrese (Craig, Harel, 2004; Medvedřová, 2002).

Naše zjištění ohledně fyzických soubojů, včetně prevalence, mezipohlavních rozdílů a vývojových trendů, odpovídají závěrům studie Health Behaviour in School-Aged Children survey (HBSC, Currie a kol., 2004), která byla provedena stejnou metodikou (prevalence za poslední rok) s podobně reprezentativním souborem českých dětí a adolescentů (cca 3.000 osob) a s podobnými věkovými kohortami (11, 13 a 15 let). Studie HBSC navíc umožňuje srovnání s dalšími 33 zeměmi a regiony v Evropě, s USA a Kanadou. Z mezinárodního srovnání vyplývá, že mezi českými adolescenty je agresivní chování rozšířenější než mezi adolescenty z jiných zemí: čeští dospívající se v jednotlivých věkových kohortách umístili vždy v prvním kvartilu prevalence fyzických soubojů – na šestém (11 let), druhém (13 let) a čtvrtém místě (15 let). Nejvyšší prevalence fyzických soubojů byla u českého souboru zaznamenána v kohortě třináctiletých: přibližně 74 % chlapců a 30 % dívek vypovědělo, že se v uplynulém období alespoň jednou pustilo do fyzického souboje, zatímco průměrná prevalence fyzických soubojů pro všechny země zapojené do studie HBSC byla v této věkové kohortě 57,3 % pro chlapce a 24,1 % pro dívky.

Skutečnost, že fyzické souboje jsou mezi českými dospívajícími rozšířeny ve větší míře než mezi adolescenty z jiných zemí, dokládá i australská longitudinální studie Australian temperament project⁵ (Prior a kol., 2000; Vassallo a kol., 2002). V rámci této studie byl nejvyšší výskyt fyzických soubojů zaznamenán ve věku třinácti let účastníků, kdy pouze 52 % chlapců a 15 % dívek uvedlo, že se alespoň jednou v uplynulém roce zapojilo do fyzického souboje. Pokud jde o vývojové trendy, také australská studie potvrdila úbytek fyzických soubojů s věkem.

Z majetkových deliktů je nejrozšířenější poškozování veřejného či soukromého majetku (29 % chlapců, 18 % dívek) a krádeže v obchodě (13 % chlapců, 10 % dívek). Potvrdil se tak předpoklad, že tyto majetkové delikty představují hlavní oblasti latentní kriminality dospívajících v České republice (Marešová, 2000). Krádeže v obchodech byly častější u mladších věkových kohort, zatímco ničení majetku bylo nej-

⁴ Kromě otázky na fyzické souboje (physical fighting) není porovnání se zahraničními studiemi v položkách týkajících se násilného chování (fyzická agrese, nošení zbraně) bohužel možné – například v textu dále uváděná studie Australian Temperament Project (ATP) se sice uvedenými oblastmi zabývá, otázky má však poněkud odlišně formulovány. Zatímco v prezentované studii se dotazujeme, zda děti přišly v uplynulém roce do styku se *střelnou* zbraní, ve studii ATP je otázka položena ohledně *jakékoliv* zbraně („weapon“), včetně tedy např. nože. Podobně je tomu i s položkou dotazující se na fyzickou agresi: v prezentovaném výzkumu zjišťujeme, zda při rvačce dotazovaný někoho zranil, ve studii ATP jsou adolescenti dotazováni, zda někoho napadli *s úmyslem* někomu vážně ublížit. Nošení zbraní do školy nebylo ve studii ATP vůbec zjišťováno.

⁵ Do studie bylo na počátku zařazeno 2.443 dětí ze státu Victoria a dosud (po dvacátém roce věku respondentů) se jí účastní asi dvě třetiny původního souboru.

více referováno v kohortě šestnáctiletých. Vysoký je i počet šestnáctiletých chlapců, kteří přiznali, že alespoň jednou v uplynulém roce prodali drogu pro peníze (11,5 %).

Obdobné závěry poskytuje již zmiňovaná studie Australian temperament project (ATP). I podle této studie jsou nejfrekventovanějšími majetkovými delikty poškozování veřejného majetku a krádeže. Ničení majetku se na jednotlivých věkových úrovních (13, 15 a 17 let) dopouští 19 – 32 % australských chlapců a 8 – 11 % dívek. Hodnoty zjištěné u chlapců jsou srovnatelné s českými daty, u dívek jsou asi dvojnásobně nižší. V ATP studii však bylo jako samostatný majetkový delikt vyčleněno malování graffitti, které bylo v naší studii obecně zahrnuto v položce poškozovat/a majetek (rozbil/a, *pomaloval/a*, polepil/a) – a právě graffitti častěji malují v australském souboru dívky, než chlapci – až 15 % dívek ve věku patnácti let (Vassallo a kol., 2002). Také krádeží v obchodě se v australském souboru dopustily obdobné počty adolescentů – přibližně 13 % chlapců i dívek ve věku patnácti let a téměř 10 % chlapců i dívek ve věku sedmnácti let (na věkové úrovni třinácti let nebyl tento majetkový přečin zjišťován).

Posledním znepokojivým zjištěním je vysoký počet šestnáctiletých chlapců, kteří přiznali, že alespoň jednou v uplynulém roce prodali drogu pro peníze (11,5 %). Ve studii ATP pouze necelých 7 % sedmnáctiletých chlapců odpovědělo na stejnou položku kladně.

Údaje o postizích dokládají, že jen velmi málo antisociálních skutků se daří odhalit. Ve školním prostředí, kde je možnost kontroly chování jednodušší, bylo potrestáno důtkou nebo podobným způsobem téměř 31 % chlapců a 13 % dívek, avšak zatčena policií byla jen 4 % chlapců a 1 % dívek; do jakýchkoliv problémů se zákonem se dostalo jen o něco málo více dospívajících (6 % chlapců a 2 % dívek, Blatný a kol., 2004).

Zabývali jsme se i výskytem opakovaného antisociálního chování. Více než jednou se významně často pouštějí adolescenti do fyzických soubojů, nosí do školy zbraně (břitva, nůž, střelná zbraň) a poškozují majetek; šestnáctiletí se pak opakovaně dopouštějí v podstatě všech typů problémového chování (pobyt přes noc mimo domov bez dovolení, chození za školu, návštěva školy po požití psychotropních látek). Výrazně se snižuje prevalence zejména závažných forem násilného chování (zranění druhého při rvačce, držení střelné zbraně). K obdobným závěrům dospěla i studie ATP, podle níž adolescenti více než jednou pouze ničí majetek, perou se a chodí za školu (Vassallo a kol., 2002).

LIMITACE

Při hodnocení výsledků musíme vzít v úvahu skutečnost, že jsme výzkum provedli pouze s adolescenty z větších (krajských) měst. Je možné, že zahrnutí dospívajících z venkovských oblastí by celkový výskyt antisociálního chování snížilo, neboť kriminalita v ČR je obecně vyšší ve městech (Gjuričová, Žárský, 1999). Na druhou stranu však naše zjištění např. o prevalenci fyzických soubojů korespondují s výsledky získanými se soubory, které reprezentují celou českou adolescentní populaci (Currie a kol., 2004).

Druhou limitací studie je to, co je současně její hlavní předností – to jest přímé dotazování. Přestože jsme na datech provedli test konzistence odpovědí, není možné zachytit veškerá zkreslení vyplývající z podstaty metod založených na vlastní výpovědi. V dalším výzkumu by proto bylo vhodné doplnit takto získané údaje o informace z dalších zdrojů, zejména od rodičů a učitelů.

Přestože je v současné době antisociální chování vnímáno jako normativní součást vývoje v adolescenci – a naše výsledky tento postoj do určité míry podporují – nejde o zcela benigní záležitost: u adolescentů s antisociálním chováním, byť limitovaným jen do období adolescence, byla prokázána zvýšená míra další, zejména internalizované psychopatologie a životního stresu (Aguilar a kol., 2000; Vermeiren, 2003). Tyto poznatky potvrzují i původní české studie – Čermák, Klimusová a Vízdalová (2005) zjistili souvislost mezi depresivními příznaky u dětí a klinicky významnými hodnotami problémového chování, včetně agresivního a delikventního chování. Další výzkum psychosociálních souvislostí antisociálního chování je proto nutný.

Předkládaná studie dále potvrdila, že kritickým obdobím pro rozvoj rizikového chování je období rané adolescence: zjistili jsme výrazný nárůst problémového chování s věkem, přičemž u některých antisociálních projevů jsme zaznamenali hojný výskyt již v nejmladší sledované věkové kohortě (12 let). Podporujeme proto názor, že preventivní a intervenční programy by měly být směřovány již na děti mladšího školního věku před dosažením 11 let (Loeber, Farrington, 1998; Craig, Harel, 2004; Gabbainn, 2004; Smart a kol., 2004). Intervenční programy by měly brát v úvahu i mezipohlavní rozdíly a být proto orientovány zejména na chlapce, u nichž je opakovaně zjišťován celkově vyšší výskyt antisociálního chování (zejména jeho agresivních forem) než u dívek (Smart a kol., 2004).

ZÁVĚR

Celkově výsledky předkládané studie podporují pojetí antisociálního chování jako normativní součásti vývoje v adolescenci: prevalence i struktura antisociálního chování českých adolescentů odpovídají dosavadním poznatkům o antisociálním chování v dospívání a korespondují i s výsledky v současnosti probíhajícími zahraničními výzkumy a mezinárodními srovnávacími studiemi. Jako antisociální chování s největším výskytem byla identifikována ta, která jsou považována pro toto vývojové období za typická – všechny typy problémového chování (porušování pravidel), fyzické souboje (rvačky), ničení cizího majetku a krádeže v obchodech.

Některá zjištění jsou však varující; jde zejména o prevalenci agresivních a s agresí spojených forem chování a prevalenci problémového chování spojeného s užíváním psychotropních látek. Z porovnání s dalšími zahraničními a mezinárodními studiemi vyplývá, že množství fyzických soubojů je u českých dospívajících vyšší než u adolescentů z jiných zemí. U chlapců mají i další typy násilného chování poměrně vysokou prevalenci (zhruba 10 – 20 %) – chlapci často někoho při rvačce vážně zraní, přicházejí do styku se střelnou zbraní a nosí různé druhy zbraní i do školy. Varující je dále to, že v kohortě šestnáctiletých více než desetina chlapců přiznala, že prodala drogu pro peníze, a téměř pětina chlapců uvedla, že byla opakovaně ve škole po požití marihuany.

Z hlediska prevence rizikového chování dospívajících potvrdila studie nutnost zaměřovat se na nižší věkové skupiny a souběžně s primární prevencí vytvářet specificky cílené programy.

LITERATURA

Aguilar, B., Sroufe, L. A., Egeland, B., Carlson, E. (2000): Distinguishing the ear-

ly-onset/persistent and adolescence-onset antisocial behavior types: From birth to 16 years. *Development and Psychopathology*, 12, 109-32.

- Blatný, M., Hrdlička, M., Květon, P., Vobořil, D., Jelínek, M. (2004): Výsledky české části mezinárodního projektu SAHA I.: deskriptivní analýza rizikového chování a rizikových a protektivních faktorů vývoje mladistvých z městských oblastí. *Zprávy – Psychologický ústav Brno*, 10, 1.
- Blatný, M., Hrdlička, M., Ruchkin, V., Vermeiren, R., Schwab-Stone, M. (2006): Antisocial involvement, use of substances, and sexual behaviors among urban youth in Czech Republic. *Studia Psychologica*, 48, 107–123.
- Bonino, S., Cattellino, E., Ciairano, S. (2005): Adolescents and risk. Behaviors, functions, and protective factors. New York, Springer.
- Craig, W. M., Harel, Y. (2004): Bullying, physical fighting, and victimization. In: C. Currie, C. Roberts, A. Morgan, R. Smith, W. Settertobulte, O. Samdal, V. Barnekow Rasmussen (Eds): *Young People's Health in Context. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) Study: International Report from the 2001/2002 Survey*. World Health Organization, 133–144.
- Currie, C., Roberts, C., Morgan, A., Smith, R., Settertobulte, W., Samdal, O., Barnekow Rasmussen, V. (Eds) (2004): *Young People's Health in Context. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) Study: International Report from the 2001/2002 Survey*. World Health Organization.
- Čermák, I., Klimusová, H., Vízdalová, H. (2005): Deprese v dětství a její vztah k problémům chování. *Československá psychologie*, 49, 223–236.
- DiClemente, R. J., Hansen, W. B., Ponton, L. E. (Eds.) (1996): *Handbook of Adolescent Health Risk Behavior*. New York, Plenum Press.
- Dryfoos, J. (1990): *Adolescents at risk*. New York, Oxford University Press.
- Gabhainn, S. N. (2004): Summary. In: C. Currie, C. Roberts, A. Morgan, R. Smith, W. Settertobulte, O. Samdal, V. Barnekow Rasmussen (Eds): *Young People's Health in Context. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) Study: International Report from the 2001/2002 Survey*. World Health Organization, 161.
- Gjuričová, J., Žárský, M. (1999): Vývoj kriminality v České republice se zvláštním zřetelem na kriminalitu dětí a mládeže. *Kriminalistika*, 32, 3–25.
- Havighurst, R. J. (1952): *Developmental task and education*. New York, Davis McKay.
- Havighurst, R. J. (1953): *Human development and education*. New York, Longmans.
- Jessor, R. (Ed.) (1998): *New perspectives on adolescent risk behavior*. New York, Cambridge University Press.
- Jessor, R., Jessor, S. L. (1977): *Problem behavior and psychosocial development: A longitudinal study of youth*. New York, Academic Press.
- Jessor, R., van den Bos, J., Vanderryn, J., Costa, F. M., Turbin, M. S. (1995): Protective factors in adolescent problem behavior: moderator effects and developmental change. *Developmental Psychology*, 31, 923–933.
- Koudelková, A. (1995): *Psychologické otázky delikvence*. Praha, Victoria Publishing.
- Krch F. D., Csémy L., Drábková H. (2004): Psychosociální souvislosti užívání marihuany u dětí staršího školního věku. *Česká a slovenská psychiatrie*, 100, 348–355.
- Kroftová, A., Matoušek, O. (2003): *Mládež a delikvence*. Praha, Portál.
- Labáth, V. (Ed.) (2001): *Riziková mládež*. Praha, Slon.
- Langmeier, J., Langmeier, M., Krejčířová, D. (1998) *Vývojová psychologie s úvodem do vývojové neurofyzologie*. Praha, H&H.
- Loeber, R., Farrington, D. P. (2000): Young children who commit crime: Epidemiology, developmental origins, risk factors, early interventions, and policy implications. *Developmental Psychology*, 12, 737–762.
- Macek, P. (2003): *Adolescence*. Praha, Portál.
- Marešová, A. (2000): K problematice delikventní mládeže – hlubší pohled na statistické údaje. *Kriminalistika*, 33, 295–307.
- McFarlane, J. M., Groff, J. Y., O'Brien, J. A., Watson, K. (2003): Behaviors of Children Who Are Exposed and Not Exposed to Intimate Partner Violence: An Analysis of 330 Black, White, and Hispanic Children. *Pediatrics*, 112, 202–207.
- Medveďová, L. (2002): Súvislosti premenných agresivity a zložiek depresie v ranej adolescencii. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 37, 3–11.
- Moffitt, T. (1993): Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, 674–701.
- Moffitt, T. E., Caspi, A. (2001): Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways among males and females. *Development and Psychopathology*, 13, 355–375.
- Moffitt, T.E., Caspi, A., Rutter, M., Silva, P. (2001). Sex differences in antisocial

- cial behaviour. Cambridge, Cambridge University Press.
- Morizot, J., LeBlanc, M. (2005): Searching for a developmental typology of personality and its relations to antisocial behavior: A longitudinal study of a representative sample of men. *Journal of Personality*, 73, 139-182.
- Pacít I., Zvolský P., Florián J. (1999): Vývojové aspekty poruch chování u dětí a adolescentů. *Československá pediatrie*, 54, 237-240.
- Patterson, G. R., Reid, J. B., Dishion, T. J. (1992): *Antisocial boys. A Social Interactional Approach*, Vol. 4. Eugene, Oregon, Oregon Social Learning Center.
- Prior, M., Sanson, A., Smart, D., Oberklaid, F. (2000): Pathways from infancy to adolescence: Australian temperament project 1983-2000. Melbourne, Australian Institute of Family Studies.
- Ruchkin, V., Koposov, R., Vermeiren, R., Schwab-Stone, M. (2003): Psychopathology and age at onset of conduct problems in juvenile delinquents. *Journal of Clinical Psychiatry*, 64, 913-920.
- Ruiselová, Z., Prokopčáková, A. (2000): Adjustment problem dimensions in Slovak adolescents. *Studia Psychologica*, 42, 1-2, 43-53.
- Sejčová, L. (2002a): Postoje delikventnej mládeže k drogám. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 37, 4, 323-334.
- Sejčová, L. (2002b): Osobnostná charakteristika delikventnej mládeže v Slovenskej republike. *Kriminalistika*, 35, 4, 293-303.
- Schwab-Stone, M. E., Ayers, T. S., Kaspro, W., Voyce, C., Barone, C., Shriver, T., Weissberg, R. P. (1995): No safe haven: a study of violence exposure in an urban community. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 34, 1343-1352.
- Schwab-Stone, M. E., Chen, C., Greenberger, E., Silver, D., Lichtman, J., Voyce, C. (1999): No safe haven II: the effects of violence exposure on urban youth. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 38, 359-367.
- Silbereisen, R. K., Eyferth, K., Rudinger, E. (1986): *Development as action in context. Problem behavior and normal youth development*. New York, Berlin, Springer-Verlag.
- Silbereisen, R. K., Noack, P. (1988): On the constructive role of problem behavior in adolescence. In: N. Bolger, A. Caspi, G. Downey, M. Moorhouse (Eds.): *Person and context: Developmental processes*. Cambridge, Cambridge University Press, 153-180.
- Smart, D., Vassallo, S., Sanson, A., Dussuyer, I. (2004): Patterns of antisocial behavior from early adolescence to late adolescence. Trends & Issues in crime and criminal justice series No. 290 (General editor T. Makkai). Australian Institute of Criminology.
- Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (2005): ESPAD: Summary of the 2003 findings. Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (www.espad.org/summary.html), poslední přístup: leden 2005.
- Šafářová, M. (2002): Rizikové chování v adolescenci. In: V. Smékal, P. Macek (Eds.): *Utváření a vývoj osobnosti. Psychologické, sociální a pedagogické aspekty*. Brno, Barrister & Principal, 191-208.
- Štěchová, M., Večerka, K., Holas, J. (2000): Rodinné zázemí dětí s poruchami chování. *Kriminalistika*, 33, 2, 140-148.
- Vassallo, S., Smart, D., Sanson, A., Dussuyer, I., McKendry, W., Toubourou, J. T., Prior, M., Oberklaid, F. (2002): Patterns and precursors of adolescent antisocial behaviour, the first report. Melbourne, Crime Prevention Victoria.
- Vermeiren R. (2003): Psychopathology and delinquency in adolescents: a descriptive and developmental perspective. *Clinical Psychology Review* 23, 277-318.
- Weissberg, R. P., Voyce, C. K., Kaspro, W. J., Arthur, M. W., Shriver, T. P. (1991): *The Social and Health Assessment*. Chicago, IL, Authors.

SOUHRN

Studie se zabývá prevalencí antisociálního chování dospívajících v obecné populaci adolescentů z městských oblastí. Ve výzkumu byla použita Škála antisociálního chování z dotazníku The Social and Health Assessment, který byl administrován 4.980 adolescentům ve třech věkových kohortách (12, 14 a 16 let) v Praze a 12 krajských městech České republiky. Jako antisociální chování s největším výskytem byla identifikována ta, která jsou považována pro toto vývojové období za typická – všechny typy problémového chování (porušování pravidel), fyzické souboje, ničení cizího majetku a krádeže v obchodech. Některá zjištění jsou však varující. Jde zejména o prevalenci agresivních a s agresí spojených forem chování a prevalenci problémového chování spojeného s užíváním psychotropních látek, včetně prodeje drog. Studie poukázala na nutnost zaměřovat se v prevenci na nižší věkové skupiny a vytvářet specificky cílené programy.